

TÜRKOLOJİ ÇALIŞMALARINDA ÇEVRECİ ELEŞTİRİ

İNSAN ÇAĞINDA DOĞA MERKEZLİ OLMAK

Editörler

Ufuk Özdağ, Gonca Gökalp Alpaslan, Koray Üstün

HACETTEPE
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI
2024

Türkoloji Çalışmalarında Çevreci Eleştiri

İNSAN ÇAĞINDA DOĞA MERKEZLİ OLMAK

Editörler

Ufuk Özdağ
Gonca Gökalp Alpaslan
Koray Üstün

ANKARA
2024

HACETTEPE
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI
2024

Türkoloji Çalışmalarında Çevreci Eleştiri

Editörler

Ufuk Özdağ
Gonca Gökalp Alpaslan
Koray Üstün

Editör Yardımcıları

Mehmet Emir Kaleli
Oğuzhan Et

Yazıların düşünsel ve akademik sorumluluğu ile yazım tercihleri yazarlarına aittir.

Yayın Hakları©, 2024, Hacettepe Üniversitesi
Copyright©, 2024 by Hacettepe University

ISBN: 978-975-491-538-9

Sertifika No: 44073

Adres

Hacettepe Üniversitesi Basımevi
Sıhhiye Yerleşkesi, Altındağ / Ankara
Tel: (0312) 310 97 90

Kapak Fotoğrafı: Evren Alpaslan

Tasarım

Hacettepe Üniversitesi Hastaneleri Basımevi Müdürlüğü

İçindekiler

Sunuş.....IV
Osman Horata

Editörlerin Önsözü: İnsan Çağında Doğa Merkezli Olmak.....V
Ufuk Özdağ, Gonca Gökalp Alpaslan, Koray Üstün

I. BÖLÜM KADİM KÜLTÜREL MİRAS ve ÇEVRE

Nedîm Dîvânı'nı "Lale"nin "Devri"nden Okumak.....12
Osman Horata

Geleneksel Türk Biyoetiği ve İnsan-Çevre Etkileşimleri Bağlamında *Basat'ın*
Tepegöz'ü Öldürdüğü Boy26
Abmet Keskin

Kanaat Kavramının İnsan-Çevre İlişisine Katkısı: Nâbî Dîvânı Örneği 62
Nilüfer Tanç, Melisa Yıldırım

Fürkat-Nâme, Heves-Nâme ve Mâcerâ-yı Mâh Mesnevilerinde Âşığın Doğayla ve
Çevreyle Ritmi 81
Pınar Çelik Önal

II. BÖLÜM YENİ TÜRK EDEBİYATI ve ÇEVRECİ ELEŞTİRİ

Savaş Romanlarında Tabiata Bakış.....90
Bilge Ercilasun

"Bakarsan Bağ, Bakmazsan Dağ Olur": Sait Faik'in Tarım ve Gıda Üzerine
Düşündürdükleri 102
Ufuk Özdağ

Yaman Koray'ın *Gelin Taşı* Romanı: Ekosistemin Çöküşü ve
Geri Dönüşü Olmayan Yolda Taşlaşmak 112
Pınar Batur

Toprak Etiği Bağlamında Halikarnas Balıkçısı'nın "Gündüzünü Kaybeden Kuş"
Adlı Hikâyesi..... 126
Ülkü Eliuz, Arzu Küçükosman

Ekodistopik Kurguda "Doğaya Dönüş Hareketi": *Çok Yapraklı İlişkiler*..... 137
Sibel Bulut

Buket Uzuner'in *Uyumsuz Defne Kaman'ın Maceraları- Hava* Romanında
Ekolojik Bilinç 159
Melis Mülazımoğlu

Dönüşmeyen Dönüşüm: *Berci Kristin Çöp Masalları'nda Çöp ve Öteki* 168
Taner Turan

Çevreci Eleştiri ve Yılmaz Haluk AYTEKİN'in *Ve Bir Göl Vardı*
Bir Zamanlar Romanı 182
Burcu Algan

Sessiz Bir Suç Ortağı Olarak Doğa: Hakan GÜNDAY'ın Romanlarında
Doğanın Rolü 192
Dorota Haftka-Işık

III. BÖLÜM FEMİNİST ÇEVRECI ELEŞTİRİ

Eril Hegemonyaya Tepki Olarak Ekofeminizm: *Manves City* Modellemesi 204
Fatih Arslan, Görkem Gökçe Yiğit

Ekofeminist Şiirin İmhası: Nilgün Marmara 215
Mine Nihan Doğan

Peride Celal'in *Ada'sına Çevreci Feminist Bir Bakış* 229
M. Murat Uçar

Çevreci Feminizmde Anaerkil Doğa Mitleri 238
Bahar Palabıyık

IV. BÖLÜM ELEŞTİREL HAYVAN ÇALIŞMALARI

Cengiz AYTMAOV'un Romanlarında Kültürel Hafızanın Aktarıcısı
Olarak Hayvanlar 253
Salim Çonoğlu

Abdülhak Hâmid TARHAN'ın Hayvana Bakışı 265
Elif Çağla Attaroğlu

Dinî-Destani Mesnevilerde Hayvan Sevgisi 281
Oğuzhan Et

19. Yüzyıl Modern Türk Edebiyatında Tarlakuşları: Doğanın Santimental ve
Merhametçi Algılanışı 296
Tarkan Murat Akkaya

Deniz Gezgin'in *YerKuşAğı* İsimli Romanına Hayvan Çalışmaları Işığında
Bir Bakış 313
Esra Çınar

Sevgi Soysal'ın *Yürümek* Romanında Hayvanlar 329
Asena Yağmur Çelik

V. BÖLÜM ÇEVRECİ PEDAGOJİ VE EKOLOJİK ANLATILAR

Çevreci Eleştiride Yenilikçi Bir Bakış Açısı: Eğitimsel Çevreci Eleştiri..... 354
Miraç Yılmaz, Gonca Gökalp Alpaslan

Halk Ozanı Nedim Gündaş'ın Şiirlerinde Doğa Ait Yansımalar 366
Gıyasettin Aytaş

Akova Alev Alev Romanında “Sen” Diliyle Doğa ve İnsan..... 377
Meral Demiryürek

Orman Yangınları ve Yoksulluk Arasında Yaşar Kemal'in Tanıklıkları: *Yanan*
Ormanlarda Elli Gün 389
Arda Korkmaz

Anadolu Manzaraları'nda Memleket Tabiatı Üzerine Tespit, Tahlil ve Mülâhazalar 402
Mürsade Meryem Kılıç

Türkçe Deyimlerde Doğa Kod Kültürleri 427
Hanife Yaman

MEB 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabında Çevre Değerini Yansıtan Sözler Üzerine Bir
İnceleme..... 435
Büşra Ejder

VI. BÖLÜM ÇEVRECİ ÇOCUK EDEBİYATI

Plastiksavar Laboratuvarı ve *Ekolojik Elmas Koruyucuları* Adlı Çocuk Kitaplarında
Toprak Etiği 446
Elif Öksüz Güneş

Çevreci Eleştiri Kuramına Göre Bilgin Adalı'nın *Atlantis'in Çocukları* 461
Aydan Ener Su

Yiğit Bener'in *Özgür Rostu* Eserinde Antropomorfizm 480
Ece Yassitepe Ayyıldız

Bilge Buhan Musa'nın Çocuk Kitaplarında Çevre Bilinci 489
Cennet Altundaş

Katkıda Bulunanlar 499

“Bakarsan Bağ, Bakmazsan Dağ Olur”: Sait Faik’in Tarım ve Gıda Üzerine Düşündürdükleri

Ufuk Özdađ¹

*İstanbul deyince aklıma Sait Faik gelir
Burgaz adasında kıyıda sımsıcak bir çakıl ıslanır
Mavi gözlü bir çocuk büyür döne döne
Mavi gözlü ihtiyar balıkçı gencelir, küçülür
İkisi bir boya geldiler mi Sait kesilirler.
Bütün İstanbul’u dolaşırlar
El ele, kol kola, baş başa
Bedri Rahmi Eyübođlu*

Giriş

Sait Faik Abasıyanık’ın eserleri günümüze dek pek çok okurun toprakla ilişkisine ve yeryüzüne dair düşüncelerine yeni bir bakış getirmiştir. İklim değişikliğinden biyoçeşitlilik kaybına kadar kritik sorunlarla yüzyüze olduğumuz günümüzde Sait Faik’in düşüncesi sürdürülebilirliğe dair düşüncelerimize de yeni bir yön vermektedir. Sait Faik insanı yalnızca doğaya bağlamakla kalmaz, doğanın iyileştirilmesi için de bir davet yapar. Bu çalışma, Sait Faik’in çevreciliğini merkeze alıp, ekolojik yurttaşlık düşüncesinin onun 21. yüzyıla büyük mirası olduğunun altını çizmektedir.

Sait Faik Abasıyanık vefatından bir yıl önce, 1953 yılında, Amerika’daki Uluslararası Mark Twain Derneği’nin “onur üyesi” seçilmiştir². Bu ödül Sait Faik’ten önce ilk Türk olarak yalnızca Mustafa Kemal Atatürk’e verilmişti. O günleri mütevazı bir şekilde, Sait Faik şöyle anlatıyor:

1 Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, ozdag@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8079-9515

2 Detaylı bilgi için bkz. Üstün, 2023.

Bana Mark Twain Cemiyeti fahri üyeliği verildi, dünya edebiyatına ettiğim hizmetten ötürü. Birçokları gibi ben de şaşırđım. Dünya edebiyatına hizmet filan etmediğimi söylememe ne hacet. Bu, üyelik verilmesi için uydurulmuş nazik bir sebeptir, sanırım. Atatürk'ten sonra benim üye olmam ne büyük şereftir. Bir milletin yetiştirdiği en büyük çocuğu ile o milletin kendi halinde bir küçük hikâyecisinin Amerika'da bir cemiyette buluşmaları küçük hikâyeci için ne bulunmaz bir fırsattır...

Günümüzde artık küreselleşen doğa tahribatı karşısında, “dünya edebiyatına hizmetinden ötürü,” bu ödülün Sait Faik'e verilmiş olması çevre tarihinde kritik bir andır. Zira bu “kendi halinde küçük hikâyeci” insan ve doğa ilişkisi üzerine evrensel değerler yaratabilmiş, doğaya hiçbir zaman ekonomik değer vermeyip doğayı bütüncü bir anlayışla görebilmiş, insanın doğadaki konumunu anlayıp diğer canlılarla evrim serüveninde bütünü'nün sade bir üyesi olduğunu fark etmiştir. Sait Faik'in yazını esasen ülkemizde ve dünyada tabandan gelen çevreci hareket için bir meşaledir.

Sait Faik ve Ekolojik Yurttaşlık

Sait Faik'in yaşamı, yirminci yüzyılın ilk yarısında, İstanbul'da aşırı ve dengesiz şehirleşmeyle karaların ve suların tahrip edildiği, ekolojik dengenin bozulmaya başladığı bir dönemde geçer. Nüfus ve yerleşim birimlerinin yoğunlaştığı, doğal alanların birer birer yok edildiği bir dönemdir bu. Dolayısıyla doğa aşığı Sait Faik'in düşüncesinde, peyzajları gittikçe bozulan İstanbul ve henüz doğal alanları bozulmamış Prens adaları önemli bir yer tutar. Evliya Çelebi'nin onyedinci yüzyılda yazdığı *Seyahatnâme*'sinde “Dağlardaki bağların hesabı yoktur”³ şeklinde betimlediği Burgazada, Sait Faik'in çevreciliğinin doğup geliştiiği, “yazmasam deli olacaktım”⁴ sözlerinin mekanıdır.⁵ Bu

3 Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*'sinde Burgazada'yı şöyle anlatmıştır: “Ada, 10 mil genişlikte ve oldukça verimlidir. 300 kadar bahçeli tatlı suyu olan kuyulu evleri vardır. Halkı Rum'dur. Mamur kiliseleri vardır. Keçi ve tavşan gayet boldur. Dağlardaki bağların hesabı yoktur.”

4 Sait Faik'in bu ifadesi, “Haritada Bir Nokta” öyküsünün sonunda yer alır: “Söz vermiştim kendi kendime: Yazı bile yazmayacaktım. Yazı yazmak da bir hırstan başka ne idi? Burada namuslu insanlar arasında sakın ölümü bekleyecektim. Hırs, hiddet neme gerekti? Yapamadım. Koştum tütüncüye, kalem kâğıt aldım. Oturdum. Adanın تنها yollarında gezerken canım sıkılırsa küçük değnekler yontmak için cebimde taşıdığım çakımı çıkardım. Kalem yonttum. Yonttuktan sonra tuttum öptüm. Yazmasam deli olacaktım.” (s. 61).

5 Sait Faik'in Burgazada'da 1939-1954 yılları arasında yaşadığı köşk müze olarak sergilenmektedir.

büyüleyici güzellikteki adanın biyoçeşitliliğini, yeşilini, yaban hayatını keskin gözlerle inceleyip edindiği doğa bilgisiyle Sait Faik, eserlerinde geleceğimizin doğanın sağlıklı işleyişine bağlı olduğunu göstermiş, doğaya ilişkin değer yargılarımızı yeniden gözden geçirmemizi sağlamıştır. Aklın ve duyguların birleştiği gönül gözüyle yazdığı kimi öyküleri, Sait Faik'in yazını diğer doğa edebiyatlarından bariz şekilde ayırmıştır. "Karanfiller ve Domates Suyu" adlı öyküde Sait Faik, "tabiatla kavga" eden bir Kör Mustafa karakteri yaratmıştır. Mustafa, "denize diklemesine inen bir çallılığı" büyük uğraşlardan sonra ekerek bostana çevirmiş, günümüzün yükselen değeri, tarım ve gıda konusuna yıllar önce çözümler aramıştır. Yaşadığı dönemin yasalarını hiçe sayarak kendisine ait olmayan taşlık kayalık bir araziye bireysel olarak faydaya dönüştüren bu karakterin eylemi önemlidir zira bu anlayış bireyden topluma genişleyerek, geniş arazilerde doğadaki dengeyi koruyan ekolojik tarım faaliyetlerini tetikleyebilecektir. Bu örnek, sağlıklı gıda ihtiyacının özellikle büyük şehirlerde arttığı günümüzde toplumun tüm kesimlerinin, kolektif bir anlayışla, sürdürülebilir tarım çalışmalarına ışık tutacaktır. Bugün çokça dile getirildiği gibi, sağlıklı çevreler yaratılması ancak bireysel davranışların değişmesi ile mümkündür.

Sait Faik'i ekolojik yurttaşlık çerçevesinde ele alıp onun doğa sever bir toplum yaratmak istediğini söylemek için öncelikle ünlü yazarımızda bu yenilikçi görüşü oluşturan sebeplere bakmak gerekir. Sait Faik'i bu erken dönem çevreciliğe yönelten durum kuşkusuz, İstanbul ve çevresinin topraklarına, sularına gelen tahribata duyduğu derin üzüntüdür. Sait Faik'in "Baharı Aramak" yazısında, hicivle karışık, "Bahar artık şehirlilere bir realite değildir, bir hayaldir," demiştir. Aynı yazıda, "tuğla harmanlarının arasında baharı aradım" diye söylenmiştir. Bu "kel ve yarı sersem çimenlerin" arasından gittikçe tuğlalaşan, betonlaşan, şehri şöyle betimlemiştir: "Şöyle bakıyorum şehre de, yeşil yeşil bir şey geçiyor içinden. Su mu, çayırılık mı, orman mı? Değil. Yeşil bir şey, zehir yeşili bir şey. Birtakım yeşil renkli zehirlerle zehirlenmiş yeşil bir su" ("Söylendim Durdum," s. 117).

Sait Faik'e göre, "parça parça bir iki yeşillik" ile yetinmek zorunda kalan insanlar da bozulmuştur: "Laubalilik, kötülük, ikiyüzlülük kaynıyor bu şehirde," der ve devam eder, "iyi insanlar yok mu, var, ama nasıl çekilmişler, nasıl ürkmüşler, nasıl kapanmışlar bir yere. Neredeler." Sait Faik'e göre, yeşili, doğası bozulan bu şehirde insanların doğası da bozulmuştur. Doğayla insan doğası arasında bir bağlantı gören Sait Faik, "Söylendim Durdum" adlı öyküsünde, yeşili olmayan şehirde "düşünemiyoruz," "Allah'ı bile düşünemiyoruz" der (s. 117). "Kınalıada'da Bir Ev" öyküsünde "Kınalıada'ya ömrümde

inmedim,” diye söze başlar ve görmediği bir evin bahçesini betimler; acıbadem, ayva, nar, hünnap ağaçlarıyla dolu bir bahçedir bu. Hâlâ bozulmamış bir Kınalıada resmi vardır onun hayalinde ve “ben görmeden severim bahçeleri” der (s. 57). Oysa “Son Kuşlar” öyküsünde, bozulmamış bir doğayı hayal dahi edemeyecek gelecek nesilleri düşünmüştür. Sait Faik, 1952’de yayımladığı bu öyküde gelecek nesiller için duyduğu kaygıyı şöyle dile getirir:

Dünya değişiyor dostlarım. Günün birinde gökyüzünde, güz mevsiminde artık esmer lekeler göremeyeceksiniz. Günün birinde yol kenarlarında, toprak anamızın koyu yeşil saçlarını da göremeyeceksiniz. Bizim için değil ama, çocuklar, sizin için kötü olacak. Biz kuşları ve yeşillikleri çok gördük. Sizin için kötü olacak. Benden hikâyesi (“Son Kuşlar,” s. 13).

Bu satırlar Sait Faik’in, ünlü doğa korumacı ve yazar Aldo Leopold’un “yabanıl alanları olmayan bir ülkede tekrar genç olmayacağım için çok memnunum”⁶ sözlerini anımsatır. Şehirde olsun kırsalda olsun doğal alanlar, Sait Faik için insan ruhunun bir gereksinimidir ve yaşamımız için su gibi ekmek gibi hayati önem taşır. Yeşili tahrip eden bir toplum, kuşkusuz kendi kendini yok etmektedir.

Kırsaldan göçlerle, İstanbul’un dokusunun geriye dönüşü olmayan bir şekilde tahrip edilmeye başlandığı daha bu erken dönemde Sait Faik, ekolojik bir toplum yaratmak istedi. Sait Faik’in öykülerinde betimlediği sade vatan-daş tabandan yayılacak bir hareketin parçası olacak, çevre sorunlarının bireysel davranışların değiştirilmesiyle sağlanabileceğini gösterecekti. Hayata genç yaşta veda etmeseydi, Sait Faik bu konu üzerinde daha fazla söz söyleyecekti, kuşkusuz. O bir yazar olarak ümitsiz değildi. Geçmişten yaşadığı güne, doğaya yapılan saygısızlığın gelip geçici olduğunu biliyordu. “Karanfiller ve Domates Suyu” öyküsünde araziyi iyileştirip bolluk yaratan, doğayla uyum içinde yaşayabilen bir “Kör Mustafa” karakteri yarattı. 1950 yılında yayımladığı *Mahalle Kahvesi*’nde yer alan bu öyküde Sait Faik, ülkemizin “gerçek sahibi ve efendisi”⁷ çalışkan ve üretken çiftçiyi baş tacı etti.

6 Bkz. Leopold, *Bir Kum Yöresi Almanığı*, s. 155. Leopold bu satırlarda, “İnsanoğlu hep sevdiğini tüketir; işte biz öncüler de yabanıl alanlarımızı tükettik. Kimileri ‘buna mecburduk’ diyor. Eğer öyleyse, yabanıl alanları olmayan bir ülkede tekrar genç olmayacağım için çok memnunum. Bize bahşedilen kırk tane özgürlük, haritada bakır bir yer kalmadıysa ne işe yarar ki?” demiştir.

7 Ulu önder Atatürk, “Türkiyenin gerçek sahibi ve efendisi, gerçek üretici olan köylüdür” demiştir.

Tarım, Gıda ve “Karanfiller ve Domates Suyu”

Sait Faik’e sorarlar “nasıl bir dünya istersin?” diye. O da, “en azından herkesin bir işi olduğu, herkesin doyduğu bir dünya” diye yanıtlar. Dünyada çevreci yazının atası Henry David Thoreau da, *Walden* adlı eserinde, benzer bir tutum içindedir. İnsanın dört temel ihtiyacının arasında “beslenme,” yani doymak, birinci sırada gelir.⁸ *Walden*’da yer alan ünlü “Fasulye Tarlası” adlı bölümde, Thoreau’nun yabanıl alanlarda tek başına tarlasını ekip biçmesi onu hem bedenen hem de ruhen besleyen bir eylemdir. Thoreau, toprağa duyulan yakınlığı iyi insan olmayla özdeşleştirip, doğayla insan doğası arasındaki bağı “tarım işçiliğiyle” güçlendirmiştir.⁹ Thoreau’nun yabanıl doğada “yabani otları” temizleyip zahmetle tarlasını oluşturması gibi, Kör Mustafa da benzer bir çabayla “tırnakları pahasına” çalı çırpıyı temizleyip tarlasını yeşertir; görenler “Bakarsan bağ, bakmazsan dağ olur” derler (s. 44).

Kör Mustafa’nın geçim derdi vardır; onun işi bahçelerde çalışmak, gündeliğe gitmek, sarnıç sıvamak, dam aktarmak, kuyu kazmaktır. Ama akşam olunca çalılarının arasına sakladığı kazmasını alır, gün ağarıncaya kadar söker, koparır, kazar. Korkunç bir mücadele der, öykü anlatıcısı. Bu çalılık alan köyün “gayri meskun” tarafıdır. Burada “fundalar, yabani meşe palamutları, kocayemişler, çalı süpürgeleri bir türlü ağaç haline gelemeyen, ama ağacı taklit edencesine gelişir, birbirinin içine girmiş yaşarlar” (s. 42). Kör Mustafa işte bu arazide “tabiatla kavga” eder zira çalı, palamut, defne, kocayemiş, diken, ot, kök ona karşı koymaktadır. Üstelik çalılık bu araziye orman sayan “orman memuru” bütün bir yaz, bütün bir kış onu engellemektedir. Kör Mustafa’nın ürün yetiştirmeye çalıştığı arazi “denize diklemesine inen” elverişsiz üstelik taşlık bir yerdir.¹⁰ Bu zor arazinin su sorunu da bulunmaktadır. Deniz kıyısında eski bir kuyu vardır; Mustafa “tuzlu bir parça ama idare edeceğiz” der. Öykü anlatıcısı, Mustafa’nın toprakla mücadelesini, Romalı esirlerin arslanla döğüşmesine benzetir: “Bu kavga, Romalı esirlerin arslanla döğüşmesinden şu itibarla farklı idi ki, Romalı esir, arslana bir çeyrek saat içinde yeniliyordu. Mustafa, ejderhayı bir sene içinde, bazen ümitsizlikten, bazen ümitten yeniyordu,” der.

8 Thoreau, *Walden* adlı eserinde, “yaşamsal zorunluluklar ‘Beslenme, Barınma, Giyinme ve Yaktı’” ifadelerini kullanmıştır. Bkz. Thoreau, *Doğal Yaşam ve Başkaldırı*, s. 20.

9 Thoreau, “Fasulye Tarlası” adlı bölümde, “ben tam bir *agricola laboriosus*’um” demiştir (s. 139).

10 Ünlü doğa yazarı Wendell Berry, bu gibi dik ve taşlık arazileri çalı çırpı sarmasına göz yumulduğunu, oysa bu konumdaki topraklardan yüksek verim alınabileceğini ifade edip çözümler önermiştir. Bkz. Berry, *The Unsettling of America*, s. 33.

Kaya bitip de yumuşak, esmer, pembe bir funda toprağı bir karış meydana çıkınca bir meşe palamudunun korkunç yılan gibi kökü önüne çıkardı. Onu sökünce, orman memurunu karşısında bulurdu. O gidince, zehirli bir diken başparmağını şişirirdi; kazma kör-lenir, kürek bulamaz, taş dağ gibi yığılırdı. İnsan büyüklüğünde bir kaya, yumuşak toprağın üstünde, altındaki bir insan büyüklüğünde cüssesini hiç belli etmeden yosunlu yüzüyle dikilir. ... Kazma iş görmediği zaman yumruğu, yumruğu yetmediği zaman parmakları, parmakları kalın geldiği zaman tırnakları ile toprağı tırmalardı ("Karanfiller ve Domates Suyu," s. 43).

Mustafa, azimle yarattığı bostanında, biyoçeşitliliği ön plana almıştır. Ürünlerinin lezzeti ve güzelliği de bu biyoçeşitliliğin bir sonucudur. Mustafa'nın tarım anlayışı, doğa korumacı Leopold'un "rengarenk tarım"¹¹ olarak adlandırdığı, doğanın dengesini gözettiği, toprağın sevdiği modeldir.

Küçük hanımlar! Bugünlerde bir gün nişanlınız size koyu al renkli karanfiller gönderecektir. Dikkat edin, belki Mustafa'ninkilerdir. Küçük beyler! Domatesler göreceksiniz çarşıda. Elmalar, ferik elmaları gibi kokulu, şekerli, tatlıdır. Keserseniz, içinde çekirdekleri altın gibi parlar. Belki de lokantada bir gün şişelere doldurulmuş domates suyu içersiniz ve tadını fevkalade bulursunuz. Yunan tanrılarının ölmek için içtiği nektar lezzetini damağınızda hissedersiniz. Emin olun ki Mustafa'nın domateslerinden bir tanesi içtiğiniz suya katılmıştır ("Karanfiller ve Domates Suyu," s. 45).

Öykü insan ve doğa ilişkisini inceleyen çevreci eleştiri yaklaşımıyla incelendiğinde farklı bir bakış açısı kazanırız. Öykü kahramanının geleneklere saygılı olduğunu, yöreye özgü ürünlerin bilgisiyle hareket ettiğini, tarımda sürdürülebilirliği hedeflediğini görürüz. Bir bitki koruma profesörünün gözünden, Mustafa, ekolojik değerleri ve yetiştirdiği ürünlerin organik yapısını bakın nasıl korumuştur:

Domates ve karanfil yetiştiricilik bakımından aynı döneme geliyor. Karanfil bünyesinde uçucu yağlar içerir. Bunlar, eugenol, beta caryophyllena, alfa humlana sıv. Bunların böcek kovucu etkileri

11 Leopold, "Farming in Color" başlıklı yazısında, çiftçilere seslenerek tarım arazilerinde biyoçeşitliliğin korunmasını istemiştir (s. 152). Leopold'a göre, tarım arazilerinde yerli bitkilerin korunması ekosisteme saygılı bir anlayış olup yaban hayatının varlığının da teminatıdır.

vardır. O dönemde bunlar muhtemelen bilinmiyordu ama tarım kültürü anlamında bu iki tür bitkinin aynı alanda yetiştiriciliğine Kör Mustafa gibi bazı ön sezisi olan üreticiler olumlu bakıyor olabilirler. Kör Mustafa bahçedeki tüm yabancı bitkileri temizliyor. Domatesin yanı sıra karanfil de yetiştirerek hem biyolojik çeşitliliğe katkı sağlıyor, hem de işini şevkle yaptığını gösteriyor (Prof. Dr. Cem Özkan ile kişisel iletişim, 16 Mayıs 2020).

Öykünün sonunda anlatıcı, artık kimi seveceğimi biliyorum, der; "Onu gördüm mü toparlanıyor; hayret, sevgi ve saygı ile bakıyorum." Sait Faik bu taştan ekmek çıkaran Kör Mustafa karakterini sadece ülkemize değil tüm dünyaya örnek olsun diye yaratmıştır. Öykünün en sonunda öykü anlatıcısı, "Koca yayılmazın üzerinde böyle milyonlarca insan bulunduğunu düşünüyorum. Yine dünya yuvarlağı üzerinde böyle milyonlarca insanın tırnakları, nasırları, çirkinlikleri, tek gözleri, tek kollarıyla bir ejderha ile kavga etmek için beklediklerini düşünüyorum," der. Mustafa'nın bostanında gerçekleştirdiği çalışmalara eşi ve çocuklarının eklenmesinin ayrı bir önemi vardır. Böylece Sait Faik, doğanın kadim bilgisiyle, bireyden topluma genişleyecek bir agroekoloji hareketinin müjdesini vermektedir. Endüstriyel tarım/gıda sisteminin yerini almak üzere, bireysel değişimin sonucunda, yerelde toplumlar değişecek, topluluk destekli üretim hareketi başlayabilecektir. O halde "Karanfiller ve Domates Suyu" öyküsünde, toplumu hem bedenlen hem ruhen sağlıklı kılacak bir geleceğin izleri bulunmaktadır.

Agroekoloji Geliyor

"Karanfiller ve Domates Suyu" öyküsünde de görüldüğü üzere, ekolojik yurttaşlığın ve tabandan gelen çevreci hareketin dünyada çeşitli örnekleri bulunur. Belki de ilk örnek, günümüzde A.B.D.'de organik tarımın merkezlerinden biri olarak görülen Coon Vadisi'dir. Coon Çayı havzasında öngörü sahibi Mustafalar esasen bir devrim yaratmışlar, 160 kilometre kareye yayılan bu bölgenin topraklarının 1930'lu yıllarda topluluk destekli olarak restore edilmesine öncülük etmişlerdir. ABD'de Doğal Kaynakları Koruma Dairesi'nin destekleriyle yüzlerce çiftçi, ziraatçılar, toprak erozyonu uzmanları, ormancılar, mühendisler ve doğa koruma örgütünden (Sivil Doğa Koruma Birliği) kişiler bir araya gelmiş, iş birliği içinde ülkenin ilk su havzası ölçeğindeki restorasyon projesi gerçekleştirilmiştir. Sonuçta ABD'de, ilk kez, erozyona, sel baskınlarına, kum fırtınalarına ve kuraklığa uğramış çok geniş tarım alanları -kamusal ve özel araziler- eski sağlığına kavuşturulmuştur.

Coon Vadisi projesi günümüzde bir başarı hikayesi olarak görülmektedir.¹² Söz konusu proje, ülkemizde yenilikçi doğa koruma hareketi ve ekosistem sağlığını ön plana alan agroekoloji için tarihin içinden seslenen eşsiz bir modeldir. Bu model yerel bölgelerde, halk bazında, tabandan yükselecek bir ekolojik restorasyon hareketinin parçası olmayı, tarım arazilerine belli bölgelerde biyoçeşitliliği geri kazandırmayı, geleceğin ekolojik çağı için görev üstlenmeyi önermektedir. Coon Vadisi projesi, sürdürülebilirliğin yerelde koordinasyon içinde çözülebildiğini göstermesi açısından önemlidir.¹³ Coon Vadisi'nde günümüzde "Organik Vadi" (Organic Valley) sektörü eyaletlerin sağlıklı gıda ihtiyacına hizmet vermektedir.¹⁴ Bir başka örnek Kuzey California'da Mattole Nehri havzasıdır. Geniş havzada gerçekleştirilen iyileştirme çalışmalarıyla sürdürülebilir bir gıda sistemi yaratılabilmektedir. Mattole Nehri havzasında yirmi yıldır süre gelen restorasyon çalışmaları sonucunda nehre yıllardır uğramayan somon balıkları (Chinook salmon) geri gelmiştir. Bir başka Mustafa olan Amerikalı yazar Freeman House'in söz konusu restorasyonu ele alan *Totem Salmon* (1999) adlı doğa yazını eseri de tüm dünyaya bir yol haritası sunmaktadır.¹⁵ Bu gelişmelerin olduğu ortamda, kimi edebi eserlerde ortaya çıkan arazilerin geri kazanılması ve gıda sistemi arasındaki ilişki, restorasyon çevreci eleştirisi¹⁶ yoluyla geniş kitlelere aktarılabilir.

Sait Faik'ten günümüze Kör Mustafalar yörelerde artmakta olup ülkemizde ümit vaat eden bir durum ortaya çıkmıştır. Yeni Mustafaların doğal zenginliği koruyup, sağlıklı gıda yetiştirme konusunda kararlılığı toplumları etkileyip kırsalda nüfusun azalmasının da önüne geçmektedir.¹⁷ ABD'de yıllardır biyobölgeselcilik hareketini başlatıp geniş arazilerin restorasyonu

12 Ekolojik restorasyonun atası Leopold bu bölgeye danışman atanmış, tarım arazilerinde biyoçeşitliliğin teminatı olacak yaban hayatı habitatlarının restorasyonunu üstlenmiştir.

13 Detaylı bilgi için bkz. Özdağ, "Coon Vadisi Projesi: Bir Tarımsal Başarı Hikayesi," ss. 361-371.

14 Bkz. Meine ve Nabhan, "Historic Precedents to Collaborative Conservation," s. 79.

15 Freeman House, *Totem Salmon* başlıklı doğa yazını eserinde, 400 kilometre kareyi kapsayan Mattole Nehri havzasında, habitatların %95'inin insan etkisiyle yok edildiği bölgede (s. 87), yirmi yıldır süregelen restorasyon çabalarını anlatmıştır.

16 Özdağ, edebiyat ve kültür metinlerine uygulanacak "restorasyon çevreci eleştirisi" yaklaşımını, "Evrin Orkestrasının Trompeti' Turnalar: Bir Restorasyon Çevreci Eleştirisi Uygulaması" makalesinde özetlemiştir. Bkz. ss. 141-143.

17 Değerli bir örnek için, bkz. Yönetmen Ceren Öney Kalan'ın "Doğalın İzinde" belgeselleri <https://www.youtube.com/@dogalnizinde8595>.

üzerine eylemleri ve eserleriyle dikkat çeken çevreciler, toprakla var olmanın, toprağa emek vermenin restorasyon sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmesi gerektiğini söylemişlerdir (McGinnis ve diğerleri 220). Kör Mustafalar da işte böyle bir amaç uğruna yaşamaktadır. Onlar yaşadıkları yörelerin topraklarını yaşam destek sistemleri olarak görüp sağlıklı gıdaya erişimi kolaylaştırmaktadır; onlar yöreye özgü ürünlerin bilgisini de emeklerine katmaktadır; gönül güzüyle görüp işledikleri topraklar sürdürülebilir yaşama meşale olmaktadır. Ülkemizde mevcut şehirlerin giderek büyümesi, büyük şehirlerimizin ise daha da büyüerek metropoliten özellik kazanmasıyla sağlıklı gıdaya ulaşım gittikçe zorlaşmaktadır. Aşırı nüfus barındıran kentlerimizde kent tarımı da gittikçe daha fazla telaffuz edilmekte, karbon ayak izini azaltacak yerel beslenme hareketi büyümektedir. Yaşanılan yörenin gıdasını tüketme konusunda kararlılığı ve etkili eserleriyle Gary Paul Nabhan'ın öncülüğü sürmektedir.¹⁸ Tüm bu gelişmelerle çevrecilik yeni bir döneme girmiştir. Dünya toplumları yarım asırdır toprakların, suların, havanın kirletilmesine, tahrip edilmiş çevreye bağlı hastalıklara, ormanların, sulak alanların, biyoçeşitliliğin yok edilmesine seslerini yükseltmişlerdir. Günümüzde ise toplumlar çevre konusuna tabandan gelen bir anlayışla yaklaşip tahrip edilmiş toprakları, suları, sulak alanları, yaban hayatı habitatlarını onarmakta, yaşam alanlarının sağlığını ön plana almaktadır. Yörelerde toplumlar kolektif bir anlayışla "toprağın doktorluğunu" üstlenmektedir. Bu eğilimlerin toplumda yaygınlaşmasında, Kör Mustafa gibi karakterleri geniş kitlelere duyuracak yazın eleştirmenleri de bu görevin bir başka yönünü üstleneceklerdir.

Sait Faik'i 70 yıl önce yitirmemize rağmen hâlâ ondan ilham alıyoruz; hayata iyimser bakışıyla geleceğin dünyasına en büyük hizmetleri yapmış olduğunu farkediyoruz. Onun düşüncesi ışığında, günümüzde nasıl bir gıda sistemi istediğimizi de düşünmeye başlıyoruz. Sait Faik'in, ülkemizde doğal alanların, yeşilin, tarımın ne hale geleceğini henüz bilmeden derin bir önseziyle tabandan yükselecek sürdürülebilir yaşamı dikkatimize sunduğunu görüyoruz. Sait Faik'in gönül güzüyle yazdığı eserlerini gönül güzüyle okuduğumuzda onun Mustafa için söylediğini tekrar ediyoruz: Ne zaman birisi Sait Faik dese, toparlanıyor, onu hayret, sevgi ve saygı ile anıyoruz.

18 Bkz. Nabhan, *Coming Home to Eat: The Pleasures and Politics of Local Foods*, ss. 31-41.

Kaynakça

- Abasıyanık, S. F. (1985). Baharı aramak. *Sait Faik: Bütün eserleri 9. Balıkçının ölümü – yaşasın edebiyat*. Bilgi Yayınevi.
- Abasıyanık, S. F. (2002). Haritada bir nokta. *Son kuşlar* (1952). Yapı Kredi Yayınları.
- Abasıyanık, S. F. (2002). Son kuşlar. *Son kuşlar* (1952). Yapı Kredi Yayınları.
- Abasıyanık, S. F. (2012). Karanfiller ve domates suyu. *Mahalle kahvesi* (1950). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Abasıyanık, S. F. (2012). Kınalıada'da bir ev. *Mahalle kahvesi* (1950). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Abasıyanık, S. F. (2012). Söylendim durdum. *Mahalle kahvesi* (1950). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Berry, W. (1977). *The unsettling of America: Culture and agriculture*. Sierra Club Books.
- House, F. (1999). *Totem Salmon: Life lessons from another species*. Beacon Press.
- Leopold, A. (1999). The farmer as a conservationist. *For the health of the land: Previously unpublished essays and other writings*. (Ed. J. B. Callicott ve E. T. Freyfogle). Island Press, 161-175.
- Leopold, A. (1999). Farming in color. *For the health of the land: Previously unpublished essays and other writings*. (Ed. J. B. Callicott ve E. T. Freyfogle). Island Press, 151-152.
- Leopold, A. (2013). *Bir kum yöresi almanağı*. (Çev. Ufuk Özdağ). Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- McGinnis, M., V. House, F. ve Jordan III, W. (1999). Bioregional restoration: Re-establishing an ecology of shared identity. *Bioregionalism*. (Ed. M. V. McGinnis). Routledge, 205-222.
- Meine, C. ve Nabhan, G. P. (2014). Historic precedents to collaborative conservation in working landscapes. *Stitching the west back together: Conservation of working landscapes*. (Ed. S. Charnley vd.). The University of Chicago Press, 77-80.
- Nabhan, G. P. (2002). *Coming home to eat: The pleasures and politics of local foods*. W. W. Norton, 2002.
- Özdağ, U. (2019). 'Evrim orkestrasının trompeti' turnalar: Bir restorasyon çevreci eleştirisi uygulaması. *Anadolu turnaları: Biyoloji, kültür, koruma*. (Ed. U. Özdağ ve G. Gökalp Alpaslan). Ürün Yayınları, 137-149.
- Özdağ, U. (2020). Coon vadisi projesi: Bir tarımsal başarı hikayesi. 2. *Tarım ve Gıda etiği kongresi, kongre kitabı*. (Ed. C. Taluğ vd). Ankara, 361-371.
- Özkan, C. (16 Mayıs 2020). Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Öğretim Üyesi. Kişisel İletişim.
- Thoreau, H. D. (2001). *Doğal yaşam ve başkaldırı (Walden: or life in the woods, 1854)*. (Çev. Seda Çiftçi). Kaknüs Yayınları.
- Üstün, K. (2023). *Meselesi kaleminde Sait Faik Abasıyanık*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları.

TÜRKOLOJİ ÇALIŞMALARINDA ÇEVRECİ ELEŞTİRİ

Her geçen gün, insan kaynaklı faaliyetler sonucunda daha da kirlenen, atmosfere salınan kontrolsüz karbon emisyonları nedeniyle daha da ısınan bir dünyada yaşıyoruz. Son yarım asırdır, hem dünyada hem ülkemizde büyük tahribatlar meydana geliyor. Topraklar tükeniyor, sular azalıyor, göller ve nehirler kuruyor, denizel alanlara ağır darbeler vuruluyor. Bu tahribatlar çoğu zaman gözlerden ırak yerlerde gerçekleştiği için sokaktaki insan hareketine geçemiyor. *Türkoloji Çalışmalarında Çevreci Eleştiri*, antroposen çağda her geçen gün daha fazla bozulmaya uğrayan dünyamıza, doğa merkezli bakışıyla çevreci eleştirmenin yapabileceklerinin bir belgesidir.

Prof. Dr. Ufuk Özdağ, Hacettepe Üniversitesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyesidir. Özdağ, Hacettepe Üniversitesi Toprak Etiği Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin kurucu müdürüdür. Özdağ, *Edebiyat ve Toprak Etiği: Amerikan Doğa Yazınında Leopold'cu Düşünce* (2005, 2017) ve *Çevreci Eleştiriye Giriş: Doğa, Kültür, Edebiyat* (2014, 2017) başlıklı kitapların yazarıdır. Özdağ, modern çevre hareketinin temel kitapları *A Sand County Almanac'ın (Bir Kum Yöresi Almanığı, 2013)* çevirmeni ve *Desert Solitaire'in (Çölde Tek Başına, 2018)* eş-çevirmenidir.

Prof. Dr. Gonca Gökalg Alpaslan, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde öğretim üyesidir. Gökalg Alpaslan, Yeni Türk Edebiyatı alanında araştırmalar yapmaktadır. Gökalg Alpaslan, *Özyaşamöyküsünde Yazarın Yeniden Doğuşu* (2016), *Metinlerarası İlişkiler ve Gilgamesh Destanının Çağdaş Yorumları* (2007) ve *XIX. Yüzyıl Yazılı Anlatılarında Sözlü Kültür Etkileri* (2002) başlıklı kitapların yazarıdır. Gökalg Alpaslan, *Tercüme-i Telemak, Yusuf Kâmil Paşa* (2007) başlıklı kitabı yayına hazırlamıştır.

Doç. Dr. Koray Üstün, Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Üstün, *Çağdaş Türk Romanında Teknolojik Gerçeklik* (2022) ve *Meselesi Kaleminde: Sait Faik Abasıyanık* (2023) adlı kitapların yazarıdır. Üstün, *Hacettepe Türkoloji: 50. Yıl Armağanı* başlıklı kitabın eş-editörüdür.

Kapak Fotoğrafı: Dr. Evren Alpaslan

HACETTEPE
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI
2024

ISBN 978-975-491-538-9